viszonyukat is jelezték, ha egy levélből származnak; hogy rektó vagy verzó oldalról van-e szó, ha megállapítható; vagy a levél alsó vagy felső fele-e a fennmaradt töredék. És persze szerepel a töredék száma, az ünnep és az őrzőkönyv jelzete.

Az új, hiánypótló forrás a további kutatás rendelkezésére áll. Remélhető még újabb töredékek felbukkanása, Szoliva Gábriel máris felfedezett két új darabot, ezeket csak be kell illeszteni a pontosan kijelölt helyekre. És még egyszer ennyi anyag van a töredékek kötéstábla felőli oldalán, egyelőre megközelíthetetlenül, de hátha egyszer engedélyezik a lefejtést és visszakötést, vagy egy különleges technikai eljárással láthatóvá válik a másik oldal is! A BNS mindkét kötete elérhető a Zenetudományi Intézet honlapján is: https://bns.zti.hu/

Hivatkozott irodalom

Dalarun 2015.
Dalarun, Jacques, *Thome Celanensis Vita beati patris nostri Francisci (Vita brevior), Présentation et édition critique = Analecta Bollandiana,* 133(2015), 23–86. https://doi.org/10.1484/J.ABOL.5.107709

Dalarun 2017.
Dalarun Jacques, *Boldogságos Ferenc atyánk megtalált életrajza,* ford. Varga Imre Fr. Kapisztrán OFM, Nagy Piroska, Bp., 2017 (Ferences Források Magyarul, 1).

Szoliva 2019.
Szoliva Gábriel OFM, *Secunda pars breviarii. A 13. századi esztergomi breviárium kottás szanktoráléjának rekonstrukciója felé = Magyar Könyvszemle,* 135(2019), 307–330. https://doi.org/10.17167/mksz.2019.3.307-330

Szoliva 2022.
Szoliva Gábriel OFM, *A zágrábi katedrális 17. század végi könyvtárából elszármazott régi nyomtatványok horvát és magyar gyűjteményekben – A Mikulić-féle kötéstípus kutatásának eredményei = Magyar Könyvszemle*, 138(2022), 417–460. https://doi.org/10.17167/mksz.2022.4.417-460

Szoliva 2025.
Szoliva Gábriel OFM, *A zágrábi katedrális 17. század végi könyvtárából elszármazott régi nyomtatványok horvát és magyar gyűjteményekben, II. – A Mikulić-féle kötéstípus kutatásának újabb eredményei = Magyar Könyvszemle,* 141(2025), 293–306.https://doi.org/10.17167/mksz.2025.3.293-306

Szoliva, Dalarun 2025.
Szoliva Gábriel OFM, Dalarun, Jacques, *Newly discovered witnesses of Vita beati patris nostri Francisci (Vita Brevior) by Thomas of Celano from the Medieval Hungarian Liturgical Tradition = Analecta Bollandiana*, 143(2025), 82–135. https://doi.org/10.1484/J.ABOL.5.152220

Madas Edit

Mészáros Zsolt, Irodalom, sajtó, szalon a 19. század végén, A Wohl nővérek munkássága, Budapest, Ráció Kiadó, 2025 (Ligatura). 351 p.

„Gotizáló szobabelsőben terebélyes íróasztalnál két nőalak zsámolyon ül, a nézőnek háttal. Alakjuk, ruhájuk, frizurájuk ugyanúgy néz ki, tulajdonképpen egymás tükörképeiként jelennek meg. A bal oldali figura baljában lúdtollal ír *Virágregék* feliratú papírlapra, a jobb oldali figura jobbjában lúdtollal ír *Nouvelles* feliratú papírlapra. Az előbbi Stefánia első kötetére, az utóbbi a nővérek által közösen kiadott *Beszélyek és tárczák* (1877) című prózaválogatásra utal. A két nőalak másik karjukkal szorosan egymásba karol." Mészáros Zsolt tavaly megjelent és idén februárban Erdődy Edit-díjat nyert monográfiája bevezetőnek is tekinthető első fejezete a *Borsszem Jankó* élclap paródiasorozatának és a Wohl nővéreket ábrázoló karikatúrájának bemutatásával kezdődik. Amint a szerző írja, az 1884-es

DOI 10.17167/mksz.2026.2.308-311

illusztráció „frappánsan szemlélteti a kortársak róluk alkotott elképzelését, amelyet örökül hagytak az utódoknak” (13.).

Mészáros Zsolt – irodalom- és művészettörténész, számos divat-, sajtó- és nőtörténeti tanulmány írója – nagyszerű felütéssel kezdi a 19. század második felének budapesti irodalmi és társasági élete két meghatározó alakjának életét és életművét feldolgozó kötetét. A ma már csak a szűkebb szakma által ismert testvérpár, „Wohl Janka és húga, Wohl Stefánia tevékenysége az irodalom, a sajtó és a szalon területén bontakozott ki” (20.). Ez a három fő kérdéskör a kötet szerkezetében is tükröződik. A szerző doktori disszertációjának javított és átdogozott változataként megjelent monográfia felépítése logikus, világos és átlátható: a törzsszöveg három nagy egységre oszlik, amelyek mindegyike több fejezetre tagolódik, s olykor ezek is további alfejezeteket foglalnak magukban. A három fő egység „tartalmi egyenrangúságát” a címük ismétlődő eleme is hangsúlyozza: *A Wohl nővérek irodalmi munkássága*; *A Wohl nővérek sajtótevékenysége*; *A Wohl nővérek szalonja*. Az egyes részek fejezeteinek száma közel hasonló (10+1; 8+1; 7+1), az első egység terjedelme mégis közel annyi, mint a másik kettőé együtt. Ez azonban nem annyira meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy ebben az első részben a két nővér irodalmi munkásságát külön-külön mutatja be a szerző, míg a másik két részben sokkal hangsúlyosabb a közös tevékenységük.

A törzsszöveget magában foglaló kötetrész(ek) után egy jelentős terjedelmű függelék következik, amelyben a nővérek munkáinak bibliográfiája mellett a nekik ajánlott művek sora kapott helyet. Előbbinél a szerző külön adja meg az önálló köteteket, a fordításokat, a Wohl lányok lapszerkesztői munkáit, külföldi lapokban, antológiákban megjelent írásait, utóbbiak között pedig említhető a nővéreknek dedikált zeneművek jegyzéke mellett Wohl Janka több versének megzenésítése, valamint a két nővérhez szóló versek sora. Ezután következik a rendkívül gazdag irodalomjegyzék, majd a képek jegyzéke és a személynévmutató zárja a kötetet.

A bibliográfiák terjedelme hatalmas anyaggyűjtésről és anyagismeretről tanúskodik. A kötet nagy érdeme, hogy a szerző sokféle forrást használ, legyen szó kéziratos vagy nyomtatott, korabeli vagy későbbi szövegekről és képekről. A levelek, jegyzőkönyvek, kötetek, sajtóanyagok mellett éppúgy megtalálhatók albumok, zeneművek, mint különféle rajzok és fényképek. A kötet logikus szerkezetének és világos, olvasmányos stílusának köszönhetően a szöveg egyszerre tartalmas és élvezetes.

A monográfia további erénye, hogy a két nővér életművét a korszakba ágyazva vizsgálja, miközben folyamatosan reflektál a kortársak és az utókor ítéletére. Különösen érdekessé és meggyőzővé teszi a kötetet, hogy szerzője különböző tudományterületek szempontjait érvényesítve dolgozza fel az életműveket. Egyszerre beszélhetünk tehát irodalom-, társadalom-, művelődés- és kultúrtörténeti megközelítésről, kiegészítve sajtó-, divat-, társasélet-, nő-, sőt, gazdaságtörténeti szempontokkal. S eközben mindvégig meghatározó elem a nővérek kapcsolati hálójának vizsgálata.

De kik voltak a Wohl nővérek és milyen helyet foglaltak el a korszak irodalmában és társasági életében?

A kérdésre a kötet hármas felosztását követve igyekszem rövid választ adni.

„Jelen monográfia együtt tárgyalja Wohl Jankát és Wohl Stefániát, de az utókorban rögzült »sziámi ikerpár« képet némileg megbontva, igyekszik rámutatni a közöttük lévő eltérésekre, hogy ne csak az együttműködésük, hanem a maguk autonóm karaktere is kirajzolódjon” – fogalmaz a szerző (28.). Ez a különbség az irodalmi működésük terén a leglátványosabb.

„A Wohl nővérek irodalmi pályaválasztását tudatosság, anyagi függetlenség vágya és művészi elhivatottság vezérelte.” (143.) Az idősebbik nővér költőnőként indult. „Versfelfogására az emocionalitás, képzettársítás, zeneiség, erős lírai én, egyéni szóalkotás, intertextualitás jellemző, amelyek a 20. századi lírai modernség fejleményei felől is értékelhetővé teszik költészetét.” (143.) Szerencsés megközelítés, hogy Mészáros Zsolt három kortárs költőnő kötetével összevetve vizsgálja Wohl Jankáét, s így nemcsak korabeli hatását és kritikai fogadtatását tekinti, hanem az írónők általános megítélésével és teljesítményével is behatóan foglalkozik. Szintén itt tér ki hosszabban Wohl Janka

Arany Jánoshoz fűződő kapcsolatára, legyen szó a megismerkedésükről, levelezésükről vagy Arany költői hatásáról. A monográfiában elsőre talán jelentéktelen apróságnak tűnő megjegyzéseket, adatokat is találni, amelyek azonban nemcsak színesítik a szöveget, hanem személyesebbé is teszik. A mindennapi életre utaló, azt megidéző tárgyak, események, alkalmak, tevékenységek valóságossá, „emberibbé" teszik a szereplőket: Wohl Janka és Arany kölcsönös nagyrabecsülése például olykor tárgyak révén is kifejezésre jutott (Janka házisapkát horgolt, dohányzacskót, házipapucsot, vagy éppen itáliai útjáról Tasso kertjéből és Vergilius sírjáról hozott szárított növényeket ajándékozott a költőnek). Bár Janka a későbbiekben is írt verseket, sőt, szépprózai művek is fűződnek a nevéhez, idejét ekkor már elsősorban életmódkiadványai (például az illemről vagy az otthonról) és fordításai foglalták le. Több nyelven tudott: a magyar mellett németül, franciául, angolul, olaszul írt, sokszor fordított. Tudatosan készült az irodalmi pályára. Bár zongoraművésznek indult, lámpaláza miatt végül nem ezt a hivatást választotta. A zene azonban egész életében végigkísérte. A húga vele szemben elsősorban szépprózai művekkel jelentkezett. Nővéréhez hasonlóan igen ifjan megjelentek első írásai. Meséi után regényeket, elbeszéléseket adott ki.

A nővérek egyes köteteit önálló fejezetek mutatják be, amelyek nemegyszer különböző tudományterületek fontos szempontjait is felvetik. A fordításirodalom kérdésköre elsősorban Wohl Janka munkásságához, míg a gyermekirodalomé *Wohl Stephanie regekönyvé*hez kapcsolódva merül fel, a fiatalabb nővér *Aranyfüst* című regényének ismertetése során pedig Mészáros Zsolt a divattörténeti ismereteit és tapasztalatát is kamatoztatja. „A divat mint kulturális, esztétikai és társadalmi jelrendszer sokrétű módon jelenik meg a modern irodalmi szövegekben, ami az irodalomtudomány figyelmét sem kerülte el. Jelentőségét egyrészt a szereplők jellemrajzánál, identitáskonstrukciójánál (nem, hivatás, osztály, vallás, nemzet stb.) vizsgálják a külső-belső, az olvashatóság-olvashatatlanság viszonyával összefüggésben, másrészt az elbeszélésben betöltött jelentésképző funkcióját tanulmányozzák." (111.) Wohl Stefánia regényét e jelrendszert is alkalmazva ismerteti. „Az *Aranyfüst* eseményeinek sorrendje különválik azok kronológiájától, a cselekménycsalak nem egyenes vonal mentén futnak, hanem meggörbülve, időhurkokat hoznak létre. E pontok megjelölését ruhadarabok segítik, legyen az köpeny, korcsolyázó ruha, báli toalett vagy visszatérő kiegészítő, amely Liza fellépéseit kíséri, ilyen a szőrme, a gardénia, ez a Távol-Keletről származó, kényes, üvegházi növény. […] A jelenetek, ruhaleírások elemei összetett hálózatot létrehozva, az oda-vissza utalásokkal járó jelentésbővülésen, jelentésmódosuláson túl, az elbeszélő-szerkezet körkörösségét működtetik." (123–124.)

A nővérek munkásságának második meghatározó területe a sajtó, legyen szó szerzői vagy szerkesztői működésükről. Ebben a fejezetben elsősorban sajtótörténeti, valamint nőtörténeti szempontok és kérdések kerülnek előtérbe, kezdve rögtön a női sajtó, női lap definíciós nehézségeivel. „Összehasonlítás kérdése, hogy mi mikor és miért minősült női lapnak, függött az orgánum önpozicionálásától, olvasótáborától és tartalmától" – fogalmaz a szerző (152–153.). Érinti a nyilvánosság és a professzionalizáció kérdését, foglalkozik a női olvasók és a divatlapok témájával, a folyóiratok vizsgálatánál pedig tökéletesen igaz rá is, hogy „e laptípust a maga sokrétűségében fogja fel, tehát nem pusztán forrásként kezeli, hanem a tanulmányozás önálló tárgyává teszi, mindezt úgy, hogy szélesebb kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai összefüggésrendszerbe ágyazza" (149.). Hosszabban és részletesebben foglalkozik a *Magyar Bazár*ral, a nővérek szerkesztői gyakorlatával és a lap olvasóközönségével. Érinti az előfizetők és a példányszámok, a terjesztés és az üzletpolitika néhány kérdését, levéltári forrásokat (például jegyzőkönyveket) éppúgy felhasználva, mint a lap néhány különleges rovatát. Utóbbiak között figyelmet érdemel a lap borítékán helyet kapó nyilvános levelezés, ahol az olvasók egymással léphettek kapcsolatba. „A 19. század második felében a divatlapok rovataikkal elősegítették az országos női hálózatok kialakulását, mégpedig úgy, hogy magukra öltve a szalon képét, a találkozásnak, a társalgásnak, üzleti és kulturális cseréknek biztosítottak teret. Mindez a divatlapok borítékján található nyílt rovatokban bontakozott ki a legerősebben" (176.). A *Magyar Bazár* részletes vizsgálata keretében lapcsaládokról, kedvezményekről, kiadói háttérről is

szó esik, csakúgy, mint a nőtörténethez kapcsolódó számos kérdésről (nőemancipáció, női munka, a nők tanulása, önállósága, választójoga). Amint a szerző fogalmaz, a divatlapok nemcsak tükrözik, hanem alakítják is a modern kultúrát. „Ezt vizsgáltam a Wohl nővérek által 1873 és 1901 között szerkesztett *Magyar Bazár* női újságírással, városi intézményekkel, vállalati háttérrel, más lapokkal, nőemancipációs törekvésekkel és az irodalmi modernséggel való kapcsolatában." (227.)

Már az eddigiekből is látható, de a harmadik nagy egység, a Wohl leányok társas kapcsolatai és társaságszervező munkája még egyértelműbbé teszi, hogy életükben az irodalmi munkásság, a sajtószereplés és a társasági élet nagymértékben hatott egymásra és erősítette egymást. Ez természetesen a monográfiában is jól érzékelhető a visszatérő témák, belső összefüggések, utalások révén.

A harmadik nagy egység tehát a Wohl nővérek korszakban jól ismert irodalmi szalonját mutatja be. „A Wohl nővérek számára a szalon egyszerre volt családi örökség és életstratégia, melyet érdeklődésük, egzisztenciájuk, alkotómunkájuk szolgálatába állítottak. Ennél fogva sokrétű munkásságuk olyan különleges perspektívát kínál, mely feltárja a modern sajtó, társasélet és irodalom mélyebb összefüggéseit." (284.) Mészáros általánosságban is foglalkozik a szalon intézményével, s úgy véli, hogy az a „közönség-, ízlés- és magatartásformáló funkcióján túl a modernség folyamatainak egyik mediátorának és alakítójának tekinthető" (284.). Kitér a Wohl leányok édesanyjának szalonjára, majd részletesen ismerteti a nővérek társaságszervező munkásságát. Foglalkozik többek között lakóhelyválasztásukkal is: „Az urbánus, polgári környezet, a kulturális intézményekhez való közelség kihatott irodalmi és lapszerkesztő pályájukra, ismeretségi körükre, szalonjukra, amelynek hosszantartó, sikeres fennállása bizonyára fekvésén is múlott." (243.) Az olvasó képet kap a szalon működtetéséről, programjairól, látogatóiról, tagjairól, közvetítő és információátadó hatásáról. „A Wohl nővérek példáján jól tanulmányozható, ahogy a szalon nemcsak művészeti ágak, hanem társadalmi osztályok, hivatások, generációk, nemek és nemzetek között is közvetít. A szalon többfunkciós tér: műhely, fórum, menedék, de mindenekelőtt kontaktzóna, melynek alapja a találkozás és a beszélgetés. Olyan köztes nyilvánossági forma, amelyben a privát és a publikus érintkezik egymással: az ott elhangzott információk, eszmék, művek, vélemények a vendégek révén kijutnak a négy fal közül, és beépülnek a nyomtatott sajtóba." (284.)

A monográfia hatalmas anyagot foglal magában, legyen szó elsődleges vagy másodlagos forrásról, korabeli vagy későbbi dokumentumokról. A szerző nemcsak a nővérekre vonatkozó adatokat gyűjti össze, nemcsak irodalmi életművüket dolgozza fel, hanem szűkebb és tágabb környezetüket is bemutatja, apró információtöredékekből felrajzolja kapcsolati hálójukat. Mindezt az elméleti szakirodalom alapos ismeretében és felhasználásával teszi. Rendkívül gazdag ismeretanyagot mozgat, legyen szó a nővérek és kortársaik (szép)irodalmi és művészi, zenei alkotásairól, levelezésükről, a korabeli sajtóról vagy az irodalmi emlékezetükről, utóéletükről, az életük különböző területeihez kapcsolódó tudományágak hazai és külföldi (elméleti) szakirodalmáról. A kötet jó néhány illusztrációt is tartalmaz, amelyek nemcsak sokfélék, hanem közöttük nem egy a korszak és a téma szakértői számára is újdonságként hathat.

Befejezésként feltehető a kérdés, hogy miért érdekesek a nővérek a szakma és akár a nagyközönség számára is, s erre érdemes a kötet fülszövegével válaszolni: „Egyrészt írásaik önértéke és sokszólamúsága miatt, másrészt azért, mert műveik, kapcsolataik, lapjaik révén jelentős szerepet játszottak a 19. század második felének szellemi életében. Pályájuk vizsgálata hozzájárul a korabeli női szerzők mozgásterének, társadalmi szerepvállalásának és irodalmi fogadtatásának jobb megértéséhez. […] A könyv a testvérpár példáján keresztül a modernség és a női alkotótevékenység összefüggésére irányítja a figyelmet: arra, hogy miként formálták a nők a 19. századi magyar kultúra és nyilvánosság modern átalakulását."

Dede Franciska